

Конюшкевич М. И. **Белорусские союзы и их аналоги. Грамматика реального использования. Материалы к словарю : в 3 ч. Ч. 1. Диапазон А – З** / М. И. Конюшкевич. Гродно : ГрГУ им. Я. Купалы, 2019. 302 с.

Канюшкевич М. І. **Беларускія злучнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : у 3 ч. Ч. 1. Дыяпазон А – З** / М. І. Канюшкевіч. Гродна : ГрДУ імя Я. Купалы, 2019. 302 с.

Kanyushkevich M. I. **Belarusian conjunctions and their analogues. Real use grammar. Materials for the dictionary : in 3 parts. Part 1. Range A – Z** / M. I. Kanyushkevich. Hrodna : Yanka Kupala State University of Grodno, 2019. 302 p.

«Беларускія злучнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка» пакуль першы том з запланаваных трох, якія, спадзяёмся, бліжэйшым часам пабачаць свет. Рэцэнзуемая кніга, падрыхтаваная доктарам філалагічных навук прафесарам Марыяй Іосіфаўнай Канюшкевіч, не шэрагуе ўніверсітэцкае выданне, а сапраўдная падзея для мовазнаўства, прычым далёка не толькі беларускага і нават славянскага. Гэта фундаментальная праца, аналагаў якой няма ў беларускай лінгвістыцы: зробленае М. І. Канюшкевіч закладае трывалы базіс рэальнага ўжывання граматыкі беларускай мовы. Наватарства даследавання заключаецца ў самой канцэпцыі злучнікаў, фарміраванні і атрыбуты злучальных адзінак; адначасова яно нагляднае сведчанне і самае поўнае (на гэты момант) апісанне функцыяналу злучальных сродкаў беларускай мовы ў яе рэальным выкарыстанні. Даследчыца паслядоўна, на працягу дзясятка гадоў, рэалізоўвала сваю тэорыю праз апрацаваны ў шэрагу айчынных і замежных публікацый і, урэшце, увасобіла ў асобным выданні, абагульніўшы пад адной вокладкай і тэарэтычныя палажэнні, і вынікі зробленага, і ілюстрацыйна-фактычны матэрыял з яго скрупулёзным функцыянальна-семантычным аналізам і дадатковымі звесткамі: сінанімічным(і) радам(і) і перакладным беларуска-рускім слоўнікам.

Рэстру злучальных сродкаў (с. 78) папярэднічае эпіграф – паэтычныя радкі Д. Бічэль-Загнетавай: *Не веру ў непазбежнасць схемы прастай: // знаёмства і любоў, нянавісць – ростань. // Вялікі свет пачуццяў мае столькі, // іх не складзеш у дзвечатыры столькі, у якім, на маю думку, квінтэсэнцыя стаўлення прафесара М. І. Канюшкевіч да мовы і моўных з'яў: не спрашчаць, не адкідаць, не «ўціскаць у» і не «падганяць пад» трады-*

цыйна-школьныя ці прынятыя ва ўніверсітэцкіх дапаможніках класіфікацыі, каб атрымаць адзіна правільны адказ. Таму і матэрыялам для даследавання сталі не хрэстаматычныя, «гладка-бездакорныя» прыклады, а жывая стыхія беларускай нацыянальнай мовы ва ўсёй палітры яе функцыянальных стыляў і розных тыпаў дыскурсу – ад фальклорных тэкстаў да інтэрнэт-рэсурсаў. Больш за тое, аўтар, з мэтай ахапіць увесь спектр функцыянавання беларускай мовы, злучнікавая сістэма якой «пульсуе, узаемадзейнічае з суседнімі моўнымі сістэмамі, перапрацоўвае запазычаныя ў іх сродкі і застаецца разам з тым у межах сваёй нацыянальнай плыні» (с. 76), узяла пад увагу і ўзуальныя прыклады штодзённага маўлення: русізмы, паланізмы, прастамоўныя адзінкі, аўтарскія наватворы і пад. Такая разнастайнасць і сам аб'ём даследаванага матэрыялу (не толькі ўласна змешчанага ў кнізе (1573 адзінкі), але і прааналізаванага ўвогуле, у тым ліку і змадэлявана-выверанага аўтарам) даюць чытачу абсалютную ўпэўненасць у абгрунтаванасці і верыфікаванасці як самой аўтарскай гіпотэзы, так і прапанаваных на абмеркаванне вынікаў.

Выданне складаецца з ўводзінаў і двух раздзелаў: тэарэтычна-манаграфічнага і практычнага, які дапоўнены тэрміналагічным слоўнікам і спісам умоўных скарачэнняў. Раздзел 1 «Катэгорыя злучніка ў рускай і беларускай мовах» складаецца з дзесяці падраздзелаў, якія наўпрост звязаныя з аўтарскім падыходам да даследавання злучальных сродкаў мовы і скіраваныя на асветленне тэарэтычнага падмурка самой наватарскай канцэпцыі, раскрыццё даследчыцкай метадыкі аўтара і вынікаў выкарыстання таго і другога на прыкладзе асобных злучальных сродкаў.

Кажучы пра піянерскі падыход М. І. Канюшкевіч да вывучэння злучальных адзінак, нельга не згадаць ужо рэалізаваны ёю праект «Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання», увасабленнем якога стала трохтомнае выданне¹, што, як ні дзіўна, засталася фактычна незаўважаным беларускімі мовазнаўцамі. Трохтомнік з'яўляецца вынікам шматгадовай працы даследчыцы ў адкрытым міжнародным навуковым праекце па вывучэнні граматыкі славянскага прыназоўніка, які аб'яднаў лінгвістаў з Расіі, Беларусі, Украіны, Польшчы, Балгарыі, Сербіі і іншых краін. Відавочны факт: калі пэўная канцэпцыя верыфікуецца на вялікім аб'ёме ілюстрацыйнага матэрыялу, прычым з розных моў, то вынікам такіх росшукаў нельга не давяраць. Аналагічны падыход аўтара да даследавання злучальных сродкаў

¹Канюшкевіч М. І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : у 3 ч. Ч. 1. Дыяпазон А – Л. Гродна : ГрДУ імя Я. Купалы, 2010. 492 с. ; Канюшкевіч М. І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : у 3 ч. Ч. 2. Дыяпазон М – П. Гродна : ГрДУ імя Я. Купалы, 2010. 619 с. ; Канюшкевіч М. І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : у 3 ч. Ч. 3. Дыяпазон Р – Я. Гродна : ГрДУ імя Я. Купалы, 2010. 535 с.

мовы, калі ў сферу вывучэння злучнікаў па полевым прынцыпе ўцягваюцца і іншыя адзінкі, у тым ліку і самастойныя, паколькі зрушваецца сам прынцып адбору фактычнага матэрыялу (не часцінамоўная прыналежнасць слова, а яго функцыянальны патэнцыял у межах выказвання-тэксту), мяркую, не што іншае, як паказчык плённасці ўжо апрабаванай метадалогіі і пацвярджэнне перспектывынасці абранага шляху навуковага пошуку.

У першым раздзеле сцісла, але вельмі інфарматыўна раскрываецца неабходнасць цэласна апісаць рэальныя, ці службовыя словы, зыходам у камунікатыўны сінтаксіс і трактоўкай іх як морфасінтаксічных адзінак, пры гэтым, аднак, не адкідаючы напрацаванага папярэднікамі, а, наадварот, цвёрда абапіраючыся на той навуковы багаж, які ўжо ёсць у мовазнаўстве. Таму цалкам заканамерна, што сістэма беларускіх злучнікаў разглядаецца з працы Я. Ф. Карскага «Беларусы» і што М. І. Канюшкевіч улічана і надалей плённа скарыстана выснова вучонага адносна самастойнасці сістэмы службовых адзінак беларускай мовы на фоне рускай літаратурнай мовы. Лагічным працягам гэтаму стаў падраздзел, у якім у параўнальным плане разглядаюцца межы класа злучнікаў у рускай і беларускай мовах пачынаючы ад лексікаграфічных выданняў (разнастайныя энцыклапедыі і слоўнікі), акадэмічных граматык і заканчваючы аўтарскімі канцэпцыямі. Адну з іх, выказаную ў працах рускіх лінгвістаў М. І. Чарамісінай, М. В. Ляпон, Т. А. Коласавай, аўтар узяла за грунт для свайго даследавання: беларускія злучальныя сродкі – гэта морфасінтаксічная катэгорыя, якая рэалізуе сябе ў сказе і тэксце. Такая шырокая трактоўка злучнікаў дазваляе выйсці за межы іх «чароўнага кола» і ўрэшце ўлічыць усё тое «непрычасанае», «вуглаватае», «шурпатае», што анік не ўкладалася ў межы традыцыйнага разумення гэтай часціны мовы. Адсюль і мэты аўтара: 1) інвентарызаваць беларускія злучальныя сродкі як рэальныя патэнцыялы беларускай мовы праз фіксацыю іх у рэальным ужыванні; 2) правесці іх першасную атрыбуцыю па некалькіх параметрах (функцыя, сінтаксічныя і сэнсавыя адносіны). Уніканне дакладнага лінгвістычнага статусу такіх сродкаў дазволіла аўтару выкарыстаць полевы метады і ўжываць адносна кожнай адзінкі гэтай надзвычай стракатай «групы» тыя тэрміны, якія найбольш карэктныя для пэўнага кантэксту, дзе зафіксавана тая ці іншая злучальная адзінка ў яе непасрэднай функцыі: *злучнік, злучальнае слова, злучальны сродак, кампаратар, фармант сінтаксемы, маркёр адносінаў* і інш.

Значнае месца ў тэарэтычнай частцы кнігі адведзена карэляцыі прыназоўніка і злучніка, перадусім механізмам трансфармацыі прыназоўніка ў злучальную адзінку (у тым ліку і мадэляванне саміх

трансформаў з прыназоўніка ў злучнік), што да артыкулаў М. І. Канюшкевіч толькі ўскосна закралася ў адзінкавых публікацыях беларускіх лінгвістаў. Нельга не адзначыць, што і гэтыя «крупінкі»-выказванні скрупулёзна ўлічаны даследчыцай, таму яна з удзячнасцю згадвае не толькі тых мовазнаўцаў, чые ідэі наўпрост паўплывалі на яе падыход (М. У. Усеваладава, П. Піпер, А. П. Загнітка і інш.), але і беларускіх даследчыкаў (А. Я. Міхневич, П. П. Шуба), чые працы, пэўным чынам да тычныя выказанай канцэпцыі, яе ўмацавалі. Такое стаўленне да зробленага папярэднікамі – гэта ўзор не толькі глыбіні ўваходжання ў тэму і шырыні навуковага далягляду, але і (ці не найважнейшае на сёння?) паказчык яе навуковай этыкі, чаго так часта бракуе цяперашнім даследчыкам.

Раздзел 2 «Злучальныя сродкі беларускай мовы» практычны, гэта ўласна тэзаўрус злучальных сродкаў, структураваны такім чынам, што ўключае яшчэ і сінанімічныя адзінкі да кожнай лемы (а значыць, сінанімічны слоўнік) і адпаведнік(і) на рускай мове (а значыць, перакладны беларуска-рускі гласарый злучальных адзінак). Сам жа рэестр ахоплівае ўвесь дыяпазон канектараў сінтаксічнай сувязі (ад слова да іх спалучэнняў), у тым ліку і перыферычныя адзінкі, якія здольныя выконваць ролю злучальнага сродку ў любой канструкцыі: простым, ускладненым і складаным сказах, міжфразавым адзінстве (дыктэме) і тэксце. Такі неардынарны аўтарскі падыход дазваляе, з аднаго боку, інвентарызаваць і тыя злучальныя сродкі, якія засталіся па-за ўвагай папярэднікаў і не зафіксаваныя лексікаграфічнымі крыніцамі і акадэмічнымі граматыкамі. З другога ж боку, такі комплекс выяўленых адзінак (злучнікаў і іх аналагаў) дае магчымасць правесці іх атрыбуцыю паводле функцыі(й) у канкрэтным выказванні-тэксце (злучнік, злучальнае слова, кампаратар, фармант сінтаксемы і пад.), а значыць, разглядаць як морфасінтаксічныя катэгорыі.

Злучальныя адзінкі рэестра характарызуюцца больш чым па дзесяці параметрах: «...даецца кваліфікацыя адзінкі, яе варыянты, знакі прыпынку пры іх, функцыі адзінкі, называюцца сінтаксічныя адзінкі пабудовы (складаназалежны сказ, складаназлучаны сказ, просты сказ, аднародныя члены, дыктэма, ці звышфразавае адзінства) і адзінкі будовы, сінтаксічныя і сэнсавыя адносіны, прыдаюцца сінонімы і рускія адпаведнікі; пры неабходнасці ўлічваюцца камунікатыўныя ўласцівасці злучальнага сродку» (с. 69). Характарыстыкі залежаць уласна ад самога сродку, да прыкладу:

...А ШТО..., ГЭТА Ускладн. злучальны сродак: тлумачальны злучнік *што* ў дыктэме; міжсказ.: супастаўляльн.; тэкстаўтв.; інверсійна пачынае дыктэму актуалізацыяй рэмы, у той час як укажанне на тэму застаецца ў постпазіцыі. ГЧ СС^{залеж}

з карэляц. *Не ведае чалавек слова – і бяда і не бяда. А што філолаг не чуе слова – гэта не дзве, а тры бяды!* (П. Глебка). Сін. *а тое, што... – гэта*. Рус. *а что... – это* (с. 161).

...АЖНО Ж Злучнік у дыктэме; міжсказ.; тэкстаўтв.; супрацьст.: неапраўданы прагноз. «Ну, – кажа Мікіта, – нешта будзе з малога: або вялікі майстар, або вялікі злодзея». *Ажно ж, бачыш, не выйшла ні злодзея, ні майстра* (Я. Брыль). Сін. *але ж*. Рус. *ан нет* (с. 120).

ДЛЯ ТАГО, КАБ² Фармант фінітыва ў СС^{залеж} з прыслоўн. (назоўнік); атрыбутыўна-мэтак. *Чалавечай душы, для таго каб яна была багатай і прыгожай, апрача многага іншага, патрэбна свята* (Н. Гілевіч). Сін. *каб*. Рус. *для того, чтобы* (с. 224).

ДОБРА КАЛІ Фразеасхема; апраксиматар колькасці ў ПС пры адасобленым звароце. *Два большыя хлопчыкі – старэйшаму Хведзьку, добра калі споўнілася чатырнаццаць гадоў – памагалі маці ў рабоце, вяжучы саламянымі перавясламі цяжкія снапы* (І. Чыгрынаў). <...> Сін. *амаль*. Рус. *хорошо, если* (с. 228).

Такая дэталёвая і вычарпальная атрыбуцыя кожнага са злучальных сродкаў дэманструе, з аднаго боку, багацце і функцыянальна-рэлятыўны патэнцыял самой беларускай мовы, а з другога – магчымасці новага, нетрадыцыйнага погляду на

звыклых і (або) праблемных з’явы, а тым самым з’яўляецца імпульсам да далейшых даследаванняў злучальных сродкаў беларускай мовы.

Аўтар, прафесар М. І. Канюшкевіч, бліскуча справілася з пастаўленай мэтай і задачай свайго даследавання: ёй удалося выйсці за межы часцінамоўнай класіфікацыі злучнікаў, пераканальна, даходліва і аўтарытэтна прадэманстраваць функцыянальныя магчымасці слоў, у тым ліку і знамянальных, і іх спалучэнняў, кантактна і дыстантна размешчаных, якія могуць выконваць ролю злучальных сродкаў у рэальных кантэкстах. Усе аўтарскія палажэнні прадумана аргументаваныя і практычна-кантэкстна верыфікаваныя, а самі злучальныя адзінкі скрупулёзна інвентарызаваныя і доказна атрыбутаваныя. Застаецца, аднак, у разы больш складаная задача: каб беларускія лінгвісты «пачулі» аўтара, адэкватна ўспрынялі выказаныя тэарэтычныя палажэнні і вынікі такога лінгвістычнага аналізу і пайшлі далей у гэтым кірунку. І тут ужо мала што залежыць ад аўтара самой канцэпцыі, пашырэнню якой не вельмі спрыяе і наклад такога ўнікальнага выдання – 50 асобнікаў. Застаецца толькі спадзявацца, што той, хто шукае, знаходзіць.

Т. Р. Рамза²

²Татьяна Ростиславовна Рамза – доктор филологических наук, доцент; профессор кафедры белорусского языкознания филологического факультета Белорусского государственного университета.

Татьяна Расциславаўна Рамза – доктар філалагічных навук, дацэнт; прафесар кафедры беларускага мовазнаўства філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Tatsiana R. Ramza, doctor of science (philology), docent; professor at the department of Belarusian linguistics, faculty of philology, Belarusian State University.

E-mail: ramza@bsu.by